

ЗАТВЕРДЖЕНО
Науково-методичною радою
Донецького ІППО
«29» січня 2015 року
протокол №1

**Методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5 –
11 класів з української мови
За 5-бальною шкалою**

Оцінювання результатів навчання української мови здійснюється на основі функціонального підходу до шкільного мовного курсу, який насамперед має забезпечити учням уміння ефективно користуватися мовою як засобом пізнання, комунікації; високу мовну культуру особистості.

Функціональний підхід передбачає таке співвідношення мовної теорії та мовленнєвої практики, за якого пріоритетним є розвиток навичок мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письма. Робота над мовною теорією, формуванням знань про мову підпорядковується інтересам розвитку мовлення.

Практична мовленнєва орієнтація шкільного курсу мови та оцінювання результатів навчання особливо актуальні з огляду на те, що одним із найважливіших завдань сучасної школи є розвиток творчих здібностей, ініціативності, пізнавальної самостійності школярів, їх уміння працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати для розв'язання життєвих проблем.

Оцінювання результатів навчання мови здійснюється на основі:

а) урахування основної мети, що передбачає різнобічний мовленнєвий розвиток особистості;

б) освітнього змісту навчального предмета, який розподіляється на чотири елементи: знання, уміння й навички, досвід творчої діяльності і досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;

в) функціонального підходу до шкільного мовного курсу, який передбачає вивчення мовної теорії в аспекті практичних потреб розвитку мовлення.

Об'єктами оцінювання мають бути:

- мовленнєві вміння й навички з чотирьох видів мовленнєвої діяльності;
- знання про мову й мовлення;
- мовні вміння та навички;
- досвід творчої діяльності;
- досвід особистого емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Оцінювання результатів мовленнєвої діяльності

I. Аудіювання (слухання – розуміння)

1. Перевіряється здатність учня сприймати на слух незнайоме за змістом висловлювання із одного прослуховування:

а) розуміти:

– мету висловлювання;

- фактичний зміст;
 - причинно-наслідкові зв'язки;
 - тему і основну думку висловлювання;
 - виразально-зображувальні засоби прослуханого твору;
- б) давати оцінку прослуханому.

Перевірка аудіювання учнів здійснюється фронтально за одним із варіантів.

Варіант перший: учитель читає один раз незнайомий учням текст, а потім пропонує серію запитань з варіантами відповідей. Школярі повинні мовчки вислухати кожне запитання, варіанти відповідей до нього, вибрати один із варіантів і записати лише номер запитання, а поряд літеру обраної відповіді: (наприклад: 1) б; 2) г, де цифри «1», «2» – номери запитань, а літери «б», «г» – варіанти обраних відповідей): для всіх класів пропонується 12 запитань з чотирма варіантами відповідей.

Варіант другий: учні одержують видрукувані запитання та варіанти відповідей до них і відзначають галочкою правильний, на їхню думку, варіант (для всіх класів пропонується 12 запитань з чотирма варіантами відповідей).

2. Матеріал для контрольного завдання: зв'язне висловлювання (текст) добирається відповідно до вимог програми для кожного класу.

Орієнтовний обсяг тексту і тривалість звучання

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Художній стиль		Інші стилі	
	кількість слів	тривалість звучання (хв)	кількість слів	тривалість звучання (хв)
5	400-500	4-5	300-400	3-4
6	500-600	5-6	400-500	4-5
7	600-700	6-7	500-600	5-6
8	700-800	7-8	600-700	6-7
9	800-900	8-9	700-800	7-8
10	900-1000	9-10	800-900	8-9
11	1000-1100	10-11	900-1000	9-10

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Художній стиль		Інші стилі	
	кількість слів	тривалість звучання (хв)	кількість слів	тривалість звучання (хв)
5	350-450	4-5	250-350	3-4
6	450-550	5-6	350-450	4-5

7	550-650	6-7	450-550	5-6
8	650-750	7-8	550-650	6-7
9	750-850	8-9	650-750	7-8
10	900-1000	9-10	800-900	8-9
11	1000-1100	10-11	900-1000	9-10

3. Одиниця контролю: відповіді учнів на запитання за прослуханим текстом, одержані в результаті виконання тестових завдань і завдання творчого характеру.

4. Оцінювання: аудіювання перевіряється таким чином: після прочитання вчителем тексту (згідно з таблицею «Орієнтовний обсяг тексту і тривалість звучання») учні відповідної паралелі повинні виконати завдання репродуктивного характеру: (12 завдань по 1б.= 12 б. – орієнтовно 12 хв.).

Оцінка «5» виставляється за бездоганно виконану роботу (12 набраних балів), а також за наявності 10 – 11 набраних балів, «4» – за наявності 7 – 9 набраних балів, «3» – за наявності 4 – 6 набраних балів, «2» – за наявності 2 – 3 набраних балів, «1» – за наявності 1 набраного бала чи в разі відсутності правильної відповіді.

II. Говоріння та письмо(діалогічне та монологічне мовлення)

Під час перевірки складених учнями висловлювань (діалогів, усних і письмових переказів та творів) ураховується ступінь повноти вираження теми, міра самостійності виконання роботи, ступінь вияву творчих здібностей, особистого ставлення до змісту висловлювання.

Діалогічне мовлення

Усне діалогічне мовлення перевіряється в 5 – 11 класах.

1. Перевіряється здатність учнів:

а) виявляти певний рівень обізнаності з теми, що обговорюється;

б) демонструвати вміння:

- складати діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування;
 - самостійно досягати комунікативної мети;
 - використовувати репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету;
 - дотримуватися теми спілкування;
 - додержуватися правил спілкування (не перебивати співрозмовника, захочувати його щодо висловлення власної думки, зацікавлено й доброзичливо вислуховувати його, уміти висловити незгоду з позицією так, щоб не образити його тощо);
 - дотримуватися норм літературної мови;
 - демонструвати певний рівень вправності в процесі діалогу (стислість, логічність, виразність, доречність, винахідливість тощо);
- в) висловлювати особисту позицію щодо теми, яка обговорюється;
- г) аргументувати висловлені тези, ввічливо спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника.

Зазначені характеристики діалогу є основними критеріями при його оцінюванні.

Перевірка рівня сформованості діалогічного мовлення здійснюється таким чином: учитель пропонує двом учням вибрати одну із запропонованих тем чи мовленнєвих ситуацій (теми чи ситуації пропонуються різного рівня складності), обдумати її й обговорити із товаришем перед класом у формі діалогу протягом 3 –5 хвилин. Оцінка ставиться кожному з учнів.

2. *Матеріал для контрольних завдань* добирається з урахуванням тематики соціокультурної змістової лінії чинних програм, рівня підготовки, вікових особливостей та пізнавальних інтересів учнів.

3. *Одиниця контролю*: діалог, складений двома учнями.

Обсяг діалогу визначається так:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Орієнтовна кількість реплік для двох учнів
5	6-7
6	7-8
7	8-10
8	10-12
9	12-14
10	14-16
11	16-20

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Орієнтовна кількість реплік для двох учнів
5	6-7
6	7-8
7	8-10
8	10-12
9	12-14
10	14-16
11	16-18

Примітка. Під час оцінювання діалогу необхідно диференціювати репліки на розгорнуті (складаються з двох і більше речень) і нерозгорнуті (виражені одним реченням). Якщо репліки розгорнуті, то їх кількість зменшується. До вказаної кількості не зараховуються слова, що належать до мовленнєвого етикету (звертання, привітання, прощання тощо).

4. *Оцінювання.*

Критерії оцінювання діалогічного мовлення

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Бали	Характеристика складених учнями діалогів
1	В учня виникають значні труднощі щодо підтримання діалогу. Здебільшого він відповідає на запитання лише «так» чи «ні» або аналогічними уривчастими реченнями ствердного чи заперечного характеру.
2	Учень відповідає на елементарні запитання короткими репліками, що містять недоліки різного характеру, або бере участь у діалозі за найпростішою за змістом мовленнєвою ситуацією, формулює деякі запитання для співрозмовника, проте допускає чимало помилок у доборі слів, побудові речень, їх інтонуванні тощо. Школяр комунікативної мети не досягає або досягає частково.
3	Учень бере участь у діалозі за нескладною за змістом мовленнєвою ситуацією, додержується елементарних правил поведінки в розмові, загалом досягає комунікативної мети, проте допускає відхилення від теми, мовлення його характеризується стереотипністю, недостатньою різноманітністю й потребує істотної корекції тощо. Припускається певної кількості помилок у мовному оформленні реплік.
4	Учень самостійно складає репліки до діалогу, загалом вправно бере участь у бесіді за ситуацією, що містить певну проблему, демонструючи достатній рівень культури мовлення, досягаючи комунікативної мети. Висловлює судження і певною мірою аргументує їх за допомогою загальновідомих фактів. У діалозі використовує елементи оцінних характеристик, узагальнень. Припускається певних мовленнєвих помилок.
5	Учень складає репліки до діалогу відповідно до запропонованої учителем теми для обговорення або обраної разом із співрозмовником проблеми, переконливо й оригінально аргументує свою позицію, зіставляючи різні погляди на той самий предмет, розуміючи можливість інших підходів до обговорюваної проблеми. Виявляє повагу до думки іншого, готовність уважно та доброзичливо вислухати співрозмовника, даючи можливість висловитися; додержується правил мовленнєвого етикету. Структура діалогу, мовне оформлення реплік відповідає нормам, проте за одним із критеріїв можливі певні недоліки.

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Бали	Характеристика складених учнями діалогів
1	Учень неспроможний підтримувати діалог навіть за наявності зразка, відповідаючи на запитання «так» чи «ні» або аналогічними уривчастими реченнями ствердного чи заперечного характеру.
2	Учень не досягає комунікативної мети або досягає її частково, обмежуючись двома-трьома малоінформативними репліками, допускаючи значну кількість помилок різного характеру.
3	Учень бере участь у діалозі за нескладною за змістом мовленнєвою ситуацією, додержується елементарних правил поведінки в розмові, загалом досягає комунікативної мети, проте допускає відхилення від теми, не враховує належним чином ситуацію й мету спілкування; мовлення школяра характеризується стереотипністю, недостатньою різноманітністю й потребує істотної корекції тощо. Учасник діалогу припускається чималої кількості помилок у мовному оформленні реплік.
4	Учень самостійно складає репліки до діалогу, загалом вправно бере участь у бесіді за ситуацією, що містить певну проблему, демонструючи достатній рівень культури мовлення, досягаючи комунікативної мети. Висловлює судження й певною мірою аргументує їх за допомогою загальновідомих фактів. У діалозі наявні елементи оцінних характеристик, узагальнень, проте допускаються певні недоліки за кількома критеріями (2,3,4-ма).
5	Учень складає репліки до діалогу відповідно до запропонованої учителем теми для обговорення або обраної разом із співрозмовником проблеми, переконливо й оригінально аргументує свою позицію, зіставляючи різні погляди на той самий предмет, розуміючи можливість інших підходів до обговорюваної проблеми. Виявляє повагу до думки іншого, готовність уважно та доброзичливо вислухати співрозмовника, даючи можливість висловитися; додержується правил мовленнєвого етикету. Структура діалогу, мовне оформлення реплік відповідає нормам, проте за одним із критеріїв можливі певні недоліки.

Мовне оформлення оцінюють орієнтовно, спираючись на досвід учителя і не підраховуючи помилок (зважаючи на технічні труднощі фіксації помилок різних типів в усному мовленні).

Примітка. Під **мовним оформленням** тексту діалогу слід розуміти наявність/відсутність порушень лексичних, фразеологічних, граматичних (морфологічних, синтаксичних), стилістичних, орфоепічних, акцентологічних, інтонаційних норм української літературної мови, а також соціальних норм мовленнєвого етикету.

Монологічне мовлення

Говоріння (усні переказ і твір), письмо (письмові переказ і твір)

1. Перевіряється здатність учня:

а) виявляти певний рівень обізнаності з теми, що розкривається (усно чи письмово);

б) демонструвати вміння:

– будувати висловлювання певного обсягу, добираючи та впорядковуючи необхідний для реалізації задуму матеріал (епізод із власного життєвого досвіду, прочитаний або прослуханий текст, епізод із кінофільму, сприйнятий (побачений чи почутий) твір мистецтва, розповідь іншої людини тощо);

– урахувувати мету спілкування, адресата мовлення;

– розкривати тему висловлювання;

– виразно відображати основну думку висловлювання, диференціюючи матеріал на головний і другорядний;

– викладати матеріал логічно, послідовно;

– використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, дотримуючись норм літературної мови;

– додержуватися єдності стилю;

в) виявляти своє ставлення до предмета висловлювання, розуміти можливість різних тлумачень тієї самої проблеми;

г) виявляти певний рівень творчої діяльності, зокрема:

– трансформувати одержану інформацію, відтворюючи її докладно, стисло, вибірково, своїми словами, змінюючи форму викладу, стиль тощо відповідно до задуму висловлювання;

– створювати оригінальний текст певного стилю;

– аргументувати висловлені думки, переконливо спростовувати помилкові докази;

– викладати матеріал виразно, доречно, економно, виявляти багатство лексичних і граматичних засобів.

Організація контролю здійснюється за одним із двох варіантів. *Варіант перший*: усі учні виконують роботу самостійно. *Варіант другий*: учні складають висловлювання на основі диференційованого підходу.

Перевірка здатності **говорити** (усно переказувати чи створювати текст) здійснюється індивідуально: учитель пропонує певне завдання (переказати зміст матеріалу докладно, стисло, вибірково; самостійно створити висловлювання на відповідну тему) і дає учневі час на підготовку.

Перевірка здатності **письмово** переказувати та створювати текст здійснюється фронтально: учням пропонується *переказати текст* чи інший

матеріал для переказу, самостійно прочитаний або прочитаний учителем (за традиційною методикою), чи то самостійно *написати твір*.

2. Матеріал для контрольного завдання.

а) Переказ. Переказ із творчим завданням

Матеріалом для переказу (усного/письмового) може бути: текст, який читає вчитель, або попередньо опрацьований текст; самостійно прочитаний матеріал із газети, журналу, епізод кінофільму чи телепередачі, розповідь іншої людини про певні події, народні звичаї тощо. Якщо пишеться переказ із творчим завданням, учням пропонується, окрім того, також завдання, що передбачає написання творчої роботи, обов'язково пов'язаної зі змістом переказу.

У тому разі, коли матеріал читається безпосередньо перед контрольною роботою, обсяг тексту орієнтовно визначається так:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Кількість слів
5-й	100 – 150
6-й	150 – 200
7-й	200 – 250
8-й	250 – 300
9-й	300 – 350
10-й	350 – 400
11-й	350 – 450

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Кількість слів
5-й	90 – 125
6-й	125 – 175
7-й	185 – 240
8-й	240 – 290
9-й	300 – 350
10-й	350 – 400
11-й	350 – 450

Обсяг тексту для стислого чи вибіркового переказу має бути у 1,5 – 2 рази більшим за обсяг тексту для докладного переказу.

Якщо для контрольної роботи використовуються інші джерела, то матеріал добирається так, щоб обсяг переказу міг бути в межах пропонованих для певного класу норм.

Тривалість звучання усного переказу – 3-5 хвилин.

Обсяг творчого завдання до переказу, виконаного письмово:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,3 – 0,5
6-й	0,3 – 0,5
7-й	0,5 – 0,75
8-й	0,5 – 0,75
9-й	0,75 – 1,0
10-й	0,75 – 1,0
11-й	1,0 – 1,5

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,3
6-й	0,3 – 0,5
7-й	0,5 – 0,6
8-й	0,5 – 0,6
9-й	0,6 – 0,75
10-й	0,75 – 1,0
11-й	1,0 – 1,5

б) Твір

Матеріалом для твору (усного/письмового) можуть бути: тема, сформульована на основі попередньо обговореної проблеми, життєвої ситуації, прочитаного та проаналізованого художнього твору; а також пропоновані для окремих учнів допоміжні матеріали (якщо обирається варіант диференційованого підходу до оцінювання).

3. *Одиниця контролю*: усне/письмове висловлювання учнів.

Обсяг письмового твору, складеного учнем, орієнтовно визначається так:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,5 – 1,0
6-й	1,0 – 1,5
7-й	1,5 – 2,0
8-й	2,0 – 2,5
9-й	2,5 – 3,0
10-й	3,0 – 3,5
11-й	3,0 – 3,5

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,5 – 0,75
6-й	0,75 – 1,25
7-й	1,25 – 1,75
8-й	1,75 – 2,0
9-й	2,0 – 2,5
10-й	2,5 – 3,0
11-й	3,0 – 3,5

4. Оцінювання.

У монологічному висловлюванні оцінюють його зміст і форму (мовне оформлення). За **усне** висловлювання (переказ, твір) ставлять одну оцінку – за зміст, а також якість мовного оформлення (орієнтовно, спираючись на досвід учителя і не підраховуючи помилок, зважаючи на технічні труднощі фіксації помилок різних типів в усному мовленні).

За **письмове** мовлення виставляють також одну оцінку: на основі підрахунку допущених недоліків за зміст і помилок за мовне оформлення, ураховуючи їх співвідношення.

Критерії оцінювання усного/ письмового монологічного висловлювання

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Оцінка	Зміст виконаної роботи	Грамотність	
		Орфографія і пунктуація	Лексична, граматична, стилістична
«5»	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний (у разі переказу – з урахуванням виду переказу) текст, ураховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, зіставляє її з думкою автора або однокласників, певним чином аргументує різні погляди на проблему.</p> <p>Зміст роботи повністю відповідає темі. Фактичні помилки відсутні. Зміст викладається послідовно (за сформульованим планом або без нього). Робота відзначається багатством словникового запасу, точністю слововживання, стилістичною єдністю, граматичною</p>	1	3

	<p>правильністю та різноманітністю, розмаїттям використаних морфологічних категорій і синтаксичних конструкцій (з урахуванням обсягу вивчених граматичних відомостей та відомостей із стилістики). Досягнута стильова єдність і виразність тексту.</p> <p><i>За одним із критеріїв може бути допущено недолік.</i></p>		
«4»	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний (у разі переказу – з урахуванням виду переказу), логічно викладений текст, урахує комунікативне завдання, висловлює основну думку, добирає лексичні засоби (у разі переказу – використовує авторські засоби виразності, образності мовлення). Зміст роботи в основному відповідає темі, достовірний, однак припускається наявність окремих недоліків (до чотирьох), наприклад: відхилення від теми, порушення послідовності викладу матеріалу, основна думка не аргументується тощо.</p>	1+1 негруба; 2; 3; 4	4–6
«3»	<p>За обсягом висловлювання наближається до норми, у цілому є завершеним; тема значною мірою розкрита, але трапляються недоліки за низкою показників (до семи), наприклад: характеризується неповнотою й поверховістю в розкритті теми; порушенням послідовності викладу; не розрізняється основна та другорядна інформація; добір слів не завжди вдалий (у разі переказу – не використано авторську лексику).</p>	5– 10	7– 8
«2»	<p>Учень будує лише окремі фрагменти висловлювання, за обсягом робота складає менше половини від норми; лексика і граматична будова збіднені, характеризуються одноманітністю.</p>	11– 14	9 – 10
«1»	<p>Учень будує лише окремі, не пов'язані між собою речення; лексика висловлювання дуже бідна.</p>	15 і більше	10 і більше

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Оцінка	Зміст виконаної роботи	Грамотність
---------------	-------------------------------	--------------------

		Орфографія і пунктуація	Лексична, граматична, стилістична
«5»	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний (у разі переказу – з урахуванням виду переказу) текст, ураховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, зіставляє її з думкою автора або однокласників, певним чином аргументує різні погляди на проблему.</p> <p>Зміст роботи повністю відповідає темі. Фактичні помилки відсутні. Зміст викладається послідовно (за сформульованим планом або без нього). Робота відзначається багатством словникового запасу, точністю слововживання, стилістичною єдністю, граматичною правильністю та різноманітністю, розмаїттям використаних морфологічних категорій і синтаксичних конструкцій (з урахуванням обсягу вивчених граматичних відомостей та відомостей із стилістики). Досягнута стильова єдність і виразність тексту.</p> <p>За одним із критеріїв може бути допущено недолік.</p>	1 + 1 негруба	3
«4»	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний (у разі переказу – з урахуванням виду переказу), логічно викладений текст, ураховує комунікативне завдання, висловлює основну думку, добирає лексичні засоби (у разі переказу – використовує авторські засоби виразності, образності мовлення). Зміст роботи в основному відповідає темі, достовірний, однак припускається наявність окремих недоліків (до чотирьох), наприклад: відхилення від теми, порушення послідовності викладу матеріалу, основна думка не аргументується тощо.</p>	2 – 6	4 – 7

«3»	За обсягом висловлювання наближається до норми, у цілому є завершеним, тема значною мірою розкрита, але трапляються недоліки за низкою показників (до семи), наприклад: характеризується неповнотою й поверховістю в розкритті теми; порушенням послідовності викладу; не розрізняється основна та другорядна інформація; добір слів не завжди вдалий (у разі переказу – не використано авторську лексику).	7 – 12	8 – 9
«2»	Учень будує лише окремі фрагменти висловлювання, за обсягом робота складає менше половини від норми; лексика та граматична будова збіднені, характеризуються одноманітністю.	13– 16	10 – 11
«1»	Учень будує лише окремі, не пов'язані між собою речення; лексика висловлювання дуже бідна.	17 і більше	11 і більше

*Окрім того, оцінюючи усне висловлювання, ураховують наявність відхилень від орфоепічних норм, правильність інтонування речень; у письмових висловлюваннях – наявність: 1) орфографічних та пунктуаційних помилок, які підраховуються сумарно, без диференціації (перша позиція); 2) лексичних, граматичних, стилістичних (друга позиція). Загальну оцінку за мовне оформлення виводять таким чином: до бала за орфографію та пунктуацію додають бал, якого заслуговує робота за кількістю лексичних, граматичних і стилістичних помилок; одержана сума ділиться на два.

Під час виведення єдиної оцінки за письмову роботу до кількості балів, набраних за зміст переказу чи твору, додається кількість балів за мовне оформлення, і їхня сума ділиться на два. При цьому, якщо частка не є цілим числом, то вона заокруглюється в бік більшого числа.

III. Читання

Читання вголос

Перевірка читання вголос здійснюється індивідуально в 5-9 класах: учитель дає учневі текст, опрацьований на попередніх уроках, деякий час на підготовку і пропонує прочитати цей текст перед класом.

Матеріалом для контрольного завдання є знайомий учневі текст, дібраний відповідно до вимог програми для кожного класу; текст добирається з таким розрахунком, щоб час його озвучення (за нормативною швидкістю) окремим учнем дорівнював 1-2 хвилинам (для читання слід пропонувати невеликі тексти зазначених у програмі стилів, типів і жанрів мовлення, відносно завершені

уривки творів або порівняно великий текст, розділений на частини, які читаються кількома учнями послідовно).

Одиниця контролю: озвучений учнем текст (швидкість читання у звичайному для усного мовлення темпі – 80-120 слів за хвилину).

При читанні вголос перевіряється здатність учня:

- а) демонструвати певний рівень розуміння прочитаного;
- б) виявляти вміння читати із достатньою швидкістю, плавно, з гарною дикцією, відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм;
- в) виражати за допомогою темпу, тембру, гучності читання особливості змісту, стилю тексту, авторський задум;
- г) пристосовувати читання до особливостей слухачів (ступеня підготовки, зацікавленості темою тощо).

Вимоги до оцінювання

Оцінка	Характеристика читання. <i>Норма: 80-100 сл/хв (5-9 кл.)</i>
1	Учень читає дуже повільно, не зв'язуючи слова між собою інтонаційно, відділяючи одне речення від іншого, припускається значної кількості помилок на заміну, перестановку, пропуск (складів, слів); вимовляє в багатьох випадках слова відповідно до їх написання, а не до норм вимови; швидкість читання у кілька разів нижча від норми. Структурує текст і речення, читає та вимовляє слова, інтонує речення із значною кількістю помилок.
2	Учень читає дуже повільно, не завжди відділяючи одне речення від іншого; робить помилки на заміну, перестановку, пропуск (складів, слів); вимовляє в багатьох випадках слова відповідно до їх написання, а не до норм вимови; швидкість читання становить приблизно третину від норми.
3	Учень читає зі швидкістю, нижчою за норму. В основному правильно інтонує речення, але припускає помилки, поділяючи текст на смислові частини, при логічному наголошуванні слів, інтонуванні речень тощо. Школяр читає не досить плавно і виразно, у його мовленні наявні орфоепічні помилки.
4	Учень читає швидко, плавно, в основному правильно інтонує речення і поділяючи їх на смислові відрізки, додержується логічних наголосів, але не завжди пристосовується до особливостей слухацької аудиторії; темп, тембр, гучність читання не пов'язані з певним комунікативним завданням. Учень припускається певних недоліків (у вираженні авторського задуму, виконанні комунікативного завдання, дотриманні норм орфоепії, порушенні дикції).
5	Учень читає виразно, плавно, швидко, з гарною дикцією (логічне наголошування слів, мелодика речень різної синтаксичної будови). Школяр правильно інтонує речення й поділяє їх на смислові відрізки; належним чином відтворює авторський задум, емоційне забарвлення, стильові характеристики тексту. Під час читання він може припуститися окремих орфоепічних помилок.

*Контрольна перевірка **читання вголос** у 10-11 класах не здійснюється!

Читання мовчки

1. *Перевіряється здатність учнів:*

- а) читати незнайомий текст із належною швидкістю, розуміти й запам'ятовувати після одного прочитання:
- фактичний зміст;
 - причинно-наслідкові зв'язки;
 - тему і основну думку;

- виражально-зображувальні засоби прочитаного твору;
- б) давати оцінку прочитаному.

Перевірка вміння читати мовчки здійснюється фронтально за одним із варіантів.

Варіант перший: учні читають незнайомий текст від початку до кінця (при цьому фіксується час, витрачений кожним учнем на читання з метою визначення швидкості). Потім учитель пропонує серію запитань. Школярі повинні мовчки вислухати кожне запитання, варіанти відповідей до нього, вибрати один із варіантів і записати лише номер запитання, а поряд літеру обраної відповіді: (наприклад: 1) б; 2) г, де цифри «1», «2» – номери запитань, а літери «б», «г» – варіанти обраних відповідей): для всіх класів пропонується 12 запитань з чотирма варіантами відповідей.

Варіант другий: учні одержують видрукувані запитання та варіанти відповідей на них і відзначають «галочкою» правильний, на їхню думку, варіант (для всіх класів пропонується 12 запитань з чотирма варіантами відповідей).

Запитання мають торкатися фактичного змісту тексту, його причинно-наслідкових зв'язків, окремих мовних особливостей (переносне значення слова, виражальні засоби мови тощо), відображених у тексті образів (якщо є), висловлення оцінки прочитаного.

2. Матеріал для контрольного завдання: незнайомі учням тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення, що включають монологічне та діалогічне мовлення (відповідно до вимог чинних програм для кожного класу).

Текст добирається таким чином, щоб учні, які мають порівняно високу швидкість читання, витрачали на нього не менше 1– 2 хвилини часу і були нормально завантажені роботою.

Обсяг текстів для контрольного завдання визначається так:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Обсяг тексту для читання мовчки (кількість слів)	
	художнього стилю	інших стилів
5-й	360 – 450	300 – 360
6-й	450 – 540	360 – 420
7-й	540 – 630	420 – 480
8-й	630 – 720	480 – 540
9-й	720 – 810	540 – 600
10-й	810 – 900	600 – 660
11-й	900 – 990	660 – 720

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Обсяг тексту для читання мовчки (кількість слів)	
	художнього стилю	інших стилів
5-й	350 – 400	290 – 360
6-й	440 – 530	350 – 410
7-й	530 – 625	410 – 475
8-й	625 – 720	475 – 540
9-й	720 – 810	540 – 600
10-й	810 – 900	600 – 660
11-й	900 – 990	660 – 720

3. *Одиниця контролю:* відповіді учнів на запитання тестового характеру, складені за текстом, що запропонований для читання, та швидкість читання.

Швидкість читання мовчки по класах оцінюється із урахуванням таких норм:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Швидкість читання мовчки (слів за хвилину)
5-й	100 – 150
6-й	110 – 180
7-й	120 – 210
8-й	130 – 240
9-й	140 – 270
10-й	150 – 300
11-й	160 – 330

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Швидкість читання мовчки (слів за хвилину)
5-й	90 – 140
6-й	100 – 170
7-й	110 – 200
8-й	120 – 230
9-й	130 – 260
10-й	150 – 300
11-й	160 – 330

4. *Оцінювання.* Якість читання мовчки перевіряється таким чином: згідно з таблицею «Швидкість читання мовчки (кількість слів за хвилину)» учні відповідної паралелі повинні виконати завдання репродуктивного характеру:

(12 завдань по 1б.= 12 б. – орієнтовно 12 хв.).

Оцінка «5» виставляється за бездоганно виконану роботу (12 набраних балів), а також за наявності 10 – 11 набраних балів, «4» – за наявності 7 – 9

набраних балів, «3» – за наявності 4 – 6 набраних балів, «2» – за наявності 2 – 3 набраних балів, «1» – за наявності 1 набраного бала чи в разі відсутності правильної відповіді.

IV. Оцінювання мовних знань і вмінь

Видами оцінювання навчальних досягнень учнів з української мови є *поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання та державна підсумкова атестація.*

Поточне оцінювання – це процес встановлення рівня навчальних досягнень учнів щодо оволодіння змістом предмета, уміннями та навичками відповідно до вимог навчальної програми.

Поточне оцінювання здійснюється у процесі поурочного вивчення теми. Його основними завданнями є: встановлення й оцінювання рівнів розуміння і первинного засвоєння окремих елементів змісту теми, встановлення зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх тем, закріплення знань, умінь і навичок. Формами поточного оцінювання є індивідуальне, групове і фронтальне опитування; виконання учнями різних видів письмових робіт; взаємоконтроль учнів у парах і групах; самоконтроль тощо.

Для контрольної перевірки мовних знань і вмінь використовуються завдання тестового характеру, складені на матеріалі слова, сполучення слів, речення, груп пов'язаних між собою речень. Одиницею контролю вважаються вибрані учнями правильні варіанти виконання завдань тестового характеру та самостійно дібрані приклади.

Оцінювання здійснюється таким чином, щоб за зазначену вище роботу учень міг одержати від 1 бала (за сумлінну роботу, яка не дала задовільного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

Отже, оцінка «5» виставляється за бездоганно виконану роботу (12 набраних балів), а також за наявності 10 – 11 набраних балів, «4» – за наявності 7 – 9 набраних балів, «3» – за наявності 4 – 6 набраних балів, «2» – за наявності 2 – 3 набраних балів, «1» – за наявності 1 набраного бала чи в разі відсутності правильної відповіді.

V. Оцінювання правописних (орфографічних і пунктуаційних) умінь учнів

Основною формою перевірки орфографічної та пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий *диктант*. Матеріалом є текст, доступний для учнів певного класу. Перевірка здійснюється фронтально за традиційною методикою.

Обсяг диктанту за класами:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Клас	Кількість слів у тексті
5-й	90 – 100

6-й	100 – 110
7-й	110 – 120
8-й	120 – 140
9-й	140 – 160
10-й	170 – 180
11-й	180 – 190

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Клас	Кількість слів у тексті
5-й	80 – 90
6-й	90 – 100
7-й	105 – 115
8-й	115 – 135
9-й	140 – 160
10-й	170 – 180
11-й	180 – 190

П р и м і т к а. При визначенні кількості слів у диктанті враховують як самостійні, так і службові слова.

Для контрольних диктантів використовуються тексти, у яких кожне з опрацьованих протягом семестру правил орфографії та/чи пунктуації були представлені 3-5 прикладами. Текст записується учнем з голосу вчителя.

Диктант оцінюється однією оцінкою на основі таких критеріїв:

- орфографічні та пунктуаційні помилки оцінюються однаково; виправляються, але не враховуються такі орфографічні і пунктуаційні помилки:

- 1) на правила, які не включені до шкільної програми; 2) на ще не вивчені правила; 3) у словах з написаннями, що не перевіряються, над якими не проводилася спеціальна робота; 4) у передачі так званої авторської пунктуації.

- повторювані помилки (помилка у тому ж слові, яке повторюється у диктанті кілька разів), вважаються однією помилкою; однотипні помилки (на одне й те ж правило), але у різних словах вважаються різними помилками;

- розрізняють грубі й негрубі помилки; зокрема, до негрубих належать такі: 1) у винятках з усіх правил; 2) у написанні великої букви в складних власних найменуваннях; 3) у випадках написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників з прийменниками; 4) у випадках, коли замість одного знака поставлений інший; 5) у випадках, що вимагають розрізнення *не і ні* (у сполученнях *не хто інший, як...; не що інше, як...; ніхто інший не...; ніщо інше не...*); 6) у пропуску одного із сполучуваних розділових знаків або в порушенні їх послідовності; 7) у заміні українських букв російськими;

▪ п'ять виправлень (неправильне написання на правильне) прирівнюються до однієї помилки.

Нормативи оцінювання:

Для шкіл і класів з українською мовою навчання

Оцінка	Кількість припустимих помилок
«1»	15 і більше
«2»	11– 14
«3»	5 – 10
«4»	1+1 негруба; 2; 3; 4
«5»	0–1

Для шкіл і класів з російською мовою навчання

Оцінка	Кількість припустимих помилок
«1»	17 і більше
«2»	13– 16
«3»	7– 12
«4»	2 – 6
«5»	0; 1+1 негруба

Оцінювання усних відповідей учнів з української мови

Усне опитування є одним з основних способів перевірки знань, умінь і навичок учнів з української мови. При оцінюванні відповіді учня потрібно керуватися такими критеріями: 1) повнота і логіка викладу матеріалу; 2) ступінь усвідомленості, розуміння вивченого, зв'язок теорії з практикою; 3) правильність мовленнєвого оформлення.

Відповідь учня має бути зв'язним, логічно послідовним повідомленням з певної теми, виявляти його вміння застосовувати визначення, правила до конкретних випадків.

Оцінка «5» ставиться, якщо учень:

- ґрунтовно й повно викладає науково-теоретичний вивчений матеріал;
- виявляє повне розуміння матеріалу, обґрунтовує свої думки, застосовує знання на практиці;
- наводить необхідні приклади не тільки за підручником, а й самостійно дібрані;
- конструктивно вміє відповідати на запитання, креативно підходить до вирішення поставлених навчальних завдань;
- викладає матеріал послідовно й правильно згідно з нормами сучасної

літературної мови.

Оцінка «4» ставиться, якщо учень:

- дає відповідь, що задовольняє ті ж вимоги, що й оцінка «5», але допускає деякі помилки, які сам виправляє після зауваження вчителя;
- припускається поодиноким недоліків у послідовності викладу матеріалу й мовленнєвому оформленні;
- наводить приклади в основному за підручником, не виявляє достатньої креативності;
- конструктивно і творчо підходить до вирішення поставлених навчальних завдань, але допускає неточності;
- викладає матеріал послідовно й правильно згідно з нормами сучасної літературної мови, але при цьому допускає незначні помилки.

Оцінка «3» ставиться, якщо учень:

- виявляє знання і розуміння основних положень з теми;
- викладає матеріал не досить повно, уривчасто;
- при формулюванні правил допускає помилки;
- не вміє глибоко і переконливо обґрунтовувати свої думки і відчуває труднощі під час добору прикладів;
- викладає матеріал непослідовно і допускає помилки в мовленнєвому оформленні.

Оцінка «2» ставиться, якщо учень:

- виявляє незнання більшої частини вивченого матеріалу відповідного розділу;
- допускає у формулюванні правил помилки, що спотворюють їх зміст, непослідовно і невпевнено викладає матеріал;
- не показує логічного зв'язку теоретичного матеріалу з практичним;
- має обмежений словниковий запас.

Оцінка «1» ставиться, якщо учень:

- виявляє дуже слабке або повне незнання чи нерозуміння навчального матеріалу;
- неспроможний підтримувати діалог навіть за наявності зразка, відповідає на запитання словами «так» чи «ні» або аналогічними уривчастими реченнями ствердного чи заперечного характеру;
- має обмежений словниковий запас.

НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Оцінювання усних відповідей учнів з української літератури

Оцінка «5». Ставиться учневі, який:

- виявляє глибокі знання і розуміння тексту твору, вміє пояснити взаємозв'язок подій, характери, вчинки героїв і роль художніх засобів у розкритті ідейно-естетичного змісту твору;
- здатний до оригінальних та творчих рішень різноманітних завдань;
- вміє користуватися теоретико-літературними знаннями та навичками розбору при аналізі художнього твору, самостійно оцінювати окремі літературні явища, виявляючи власну позицію щодо них;
- працює з різними джерелами інформації, систематизує та творчо використовує дібраний матеріал на підтвердження власного судження;
- вільно володіє монологічним (діалогічним) літературним мовленням;
- може допустити незначні помилки різного характеру, які сам же виправляє.

Оцінка «4». Ставиться учневі, який:

- дає відповідь, що задовольняє ті ж вимоги, що й оцінка «5», але допускає деякі помилки, неточності, які сам виправляє після зауваження вчителя;
- виявляє знання і розуміння науково-теоретичного матеріалу та художнього тексту твору, уміє пояснити взаємозв'язок подій, характери, вчинки героїв і роль художніх засобів у розкритті ідейно-естетичного змісту твору, але може допускати неточності;
- під керівництвом учителя або за його зразком виправляє допущені помилки й добирає аргументи на підтвердження власного судження;
- володіє монологічним (діалогічним) літературним мовленням на достатньому рівні, допускає окремі лексичні та граматичні помилки.

Оцінка «3». Ставиться учневі, який:

- знає і розуміє науково-теоретичний та художній текст не досить повно;
- розкриває взаємозв'язок основних подій, характери та вчинки героїв поверхово, не спираючись на текст твору;
- відтворює матеріал і наводить приклади з тексту за допомогою вчителя або учнів;
- має слабкі навички і вміння щодо ідейно-естетичного аналізу художніх творів;
- допускає помилки різного характеру в змісті відповіді;
- недостатньо володіє монологічним (діалогічним) літературним мовленням, виявляє до деякої міри обмежений словниковий запас.

Оцінка «2». Ставиться учневі, який:

- володіє літературним матеріалом на початковому рівні його засвоєння;
- уміє відтворити або охарактеризувати лише незначну частину науково-теоретичного або художнього тексту;
- не дає самостійного визначення науково-літературного поняття, не знає змісту художнього тексту;

-здійснює аналіз художнього твору дуже поверхово, обмежено надає відповідь;
-допускає суттєві помилки різного характеру у змісті відповіді, слабо володіє монологічним (діалогічним) літературним мовленням, лексика обмежена.

Оцінка «1». Ставиться учневі, який:

- виявляє науково-теоретичні знання та знання змісту художнього твору на елементарному рівні, називає лише якийсь окремий літературний факт або явище;
- не вміє пояснити поведінку і характери героїв, не робить літературознавчого аналізу художнього тексту;
- не володіє теоретико-літературними поняттями;
- показує низький рівень монологічного (діалогічного) літературного мовлення;
- має дуже обмежений словниковий запас.

**Вимоги до виконання письмових робіт
учнів загальноосвітніх навчальних закладів
і перевірки зошитів з української мови та літератури
у 5-11 класах**

Перевірка письмових робіт та ведення зошитів оцінюється від 1 до 5 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів враховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, уміння правильно оформити роботи.

1. Загальні вимоги до ведення зошитів

- 1.1 Правильне, грамотне і охайне виконання письмових завдань привчає до систематичної праці, формує повагу до неї, звичку до охайності та порядку. Усі записи в зошитах учні повинні виконувати з дотриманням таких вимог:
- писати охайно, розбірливим почерком, синім чорнилом;
 - зберігати поля із зовнішньої сторони;
 - між домашньою та класною роботою пропускати два рядки (між видами робіт, що входять до складу класної чи домашньої роботи, рядків не пропускають);
 - вказувати дату виконання роботи словами, у 10–11-х класах допускається запис цифрами на полях, наприклад: Друге вересня (02.09.), а на наступному рядку –місце виконання роботи (класна, домашня). Після цього записується тема уроку, вид роботи. Аналогічно робимо запис у зошитах для контрольних робіт з української мови: записуємо дату, тему, у межах якої виконується контрольна робота (за потребою), вид роботи;
 - позначати номер вправи;
 - креслення виконувати олівцем, лінійкою;
 - дотримуватися абзаців, однакових інтервалів між словами, дописувати кожен рядок до кінця, орієнтуючись на правила переносу, не виходячи за межі рядка;
 - якщо потрібно виправити помилку, учень має закреслити неправильно написану літеру навкіс і замість неї зверху написати потрібну літеру. Якщо треба замінити слово, словосполучення, речення чи приклад у ході виконання роботи, то те, що підлягає зміні, слід охайно закреслити тонкою

горизонтальною лінією і далі написати правильно, а не витирати гумкою, замальовувати коректором чи брати в дужки (дужки є пунктуаційним знаком);

- виправлення написаного, закреслення чи поновлення робити ручкою, а не олівцем;
- після заголовків, назв видів робіт, підпису зошита крапку не ставлять.

1.2. Загальні вимоги до перевірки письмових робіт. Усі записи, помітки й виправлення в учнівських роботах слід виконувати ручкою з червоним чорнилом. Виявлені помилки учитель підкреслює або закреслює скісною рискою і ставить помітку на полях.

1.3 Оформлення титульної сторінки зошита:

Зошит
для робіт з української мови
учениці 8-А класу
(назва навчального закладу)
(прізвище, ім'я в родовому відмінку)
Бондаренко Олени

2. Вимоги до виконання і перевірки письмових робіт з української мови та літератури

2.1. Види письмових робіт

2.1. Основними видами письмових робіт з української мови є:

- вправи;
- словникові диктанти;
- навчальні диктанти, твори й перекази;
- самостійні роботи;
- тестові завдання (як відкритої, так і закритої форми);
- складання таблиць, схем, написання конспектів, робота зі словниками та інші види робіт, передбачені чинними програмами.

2.2. Кількість контрольних робіт

2.2.1 Кількість тематичних контрольних робіт з української мови має відповідати кількості тем у програмі.

2.2.2 Кількість контрольних робіт з усіх видів мовленнєвої діяльності повинна відповідати вимогам чинної програми.

2.3. Аналіз контрольних письмових творів і переказів, а також контрольних диктантів виконують у зошитах для контрольних робіт.

2.4. Кількість і призначення зошитів

2.4.1 Для виконання основних видів класних і домашніх письмових робіт з української мови учні повинні мати один робочий зошит.

2.4.2 Для контрольних робіт з української мови та літератури повинен бути один окремий зошит.

2.4.3 Для навчальних і контрольних видів письмових робіт використовують зошити в лінію (з позначеним полем).

2.4.4 Зошити для контрольних робіт мають зберігатися протягом поточного навчального та ще наступного навчального року – в архіві навчального закладу.

2.5. *Порядок перевірки письмових робіт*

2.5.1 Зошити учнів, у яких виконуються навчальні класні і домашні роботи, у 5 класі перевіряються протягом першого семестру після кожного уроку, а з другого семестру в 5 класі, у 6–9 класах - після кожного уроку тільки в слабких учнів, у решти - раз на тиждень; у 10–11 класах - найбільш важливі роботи, але з розрахунком, щоб два рази на місяць перевірялись зошити.

2.5.2 Перекази і твори, а також усі види контрольних робіт перевіряються в усіх учнів.

Контрольні диктанти і контрольні роботи перевіряється і повертаються учням до наступного уроку; перекази і твори у 5–9-х класах перевіряються і повертається учням не пізніше як через тиждень; твори у 10–11-х класах перевіряється не більше десяти днів.

У роботах, які перевіряються, учитель робить помітки і виправляє допущені помилки, керуючись таким принципом:

- під час перевірки зошитів та контрольних робіт учнів 5–11-х класів помилки на вивчені правила вчитель тільки підкреслює і відмічає на полях, а виправляє їх учень; помилки на правила, які не вивчались, виправляє учитель; під час перевірки диктантів учитель на полях зошита позначає орфографічні (І), пунктуаційні (V) помилки;

- під час перевірки переказів і творів у 5–11-х класах (контрольних і навчальних) учитель позначає (коли треба - виправляє) орфографічні, пунктуаційні і граматичні (Г) помилки та недоліки у змісті (З) і мовному оформленні (М);

- недоліки у змісті та мовному оформленні підкреслюють хвилястою лінією, орфографічні, пунктуаційні та граматичні помилки - прямою; для конкретнішого виділення недоліків у змісті можна використати додаткові позначення: фактичні помилки - знаком Ф, логічні - Л.

2.5.3 Під час оцінювання письмових робіт учителю треба керуватися відповідними нормами оцінки знань, умінь і навичок учнів.

2.5.4 Після перевірки письмових робіт учням дається завдання виправити помилки або виконати вправи, які запобігають повторенню аналогічних помилок. Роботу над помилками виконувати у цих же зошитах.

2.6 *Оцінки за ведення зошитів*

2.6.1 Оцінки за ведення зошитів з української мови виставляють один раз на місяць окремою колонкою в журналі без дати і враховують як поточну до найближчого тематичного оцінювання.

2.6.2 Виставляючи оцінку за ведення зошита з мови, слід ураховувати критерії:

- правильність підпису зошита;
- наявність різних видів робіт;
- грамотність (якість виконання робіт);
- охайність;
- уміння правильно оформляти роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

2.6.3 Оцінювання ведення зошитів можна здійснювати умовно за таким

підходом:

- Якщо учень дотримався вимог п.2.6.2 на 80-100%, то ставиться оцінка «5», 60-79% – оцінка «4», 30-59% – оцінка «3», 10-29% – оцінка «2», менше 10% – оцінка «1».

*

Дані методичні рекомендації розроблені з урахуванням Критеріїв оцінювання навчальних досягнень з української мови і літератури учнів 5-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, розміщених у базових навчальних програмах:

-Бондаренко Н.В. та ін. Українська мова. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005;

- Шелехова Т.Г., Тихоша В.І. та ін. Українська мова. 5 -12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів – Ірпінь: Перун, 2005;

-Івасюк О.М., Гуйванюк Н.В., Бузинська В.Є. Українська література. Програма для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005;

-Мовчан Р.В. Українська література. Програма для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – Ірпінь: Перун, 2005);

- Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 10-11-х класів./*Рівень стандарту*. Укладачі: Пентилюк М.І., Горошкіна О.М.,Нікітіна А.В. /*Академічний рівень*. Укладачі: Шелехова Т.Г., Тихоша В.І. та ін. / *Профільний рівень*. Укладачі: Мацько Л.І., Семенов О.М. – К., 2010.